

Διαγενεακή Αλληλεγγύη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Ζαχαρένια Κεφαλογιάννη

Φιλολόγος, Υπεύθυνη ΚΠΕ Ανωγείων

zakefaloyianni@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι ο θεωρητικός προβληματισμός γύρω από τις υποχρεώσεις των σημερινών γενεών απέναντι στις μελλοντικές και τα δικαιώματα τους σε σχέση με τη διαχείριση των φυσικών πόρων, καθώς και ο ρόλος της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης προς αυτή την κατεύθυνση. Η φροντίδα-μέριμνα για τη ζωή των μελλουσών προσώπων και την ποιότητά της σχετίζεται με τη δυνατότητα των παρόντων ανθρώπων να «μπουν» στη θέση τους, να νιώσουν τις επιθυμίες τους και να δράσουν σύμφωνα με τη δική τους συλλογική θέληση. Αυτή η δυναμική εναλλαγή ρόλων και προοπτικών είναι η «καρδιά» της αλληλεγγύης και της αμοιβαιότητας. Η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια αυτής της μέριμνας προσφέροντας ένα όραμα για ένα αειφόρο μέλλον, καλλιεργώντας την κριτική σκέψη και την κατανόηση του δικτύου των αλληλεπιδράσεων που συγκροτούν το περιβάλλον και την ενθάρρυνση των μαθητών-μελλοντικών πολιτών να διεκδικήσουν μια καλύτερη ποιότητα ζωής γι'αυτούς και τους απογόνους τους.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: φυσικοί πόροι, μελλοντικές γενιές, διαγενεακή αλληλεγγύη, δικαιώματα-υποχρεώσεις, περιβαλλοντική εκπαίδευση, εκπαίδευση για την αειφορία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ευθύνη μας απέναντι στις μελλοντικές γενιές (intergenerational equity-justice) δικαιολογεί ηθικά την προβληματική της αειφορικής ανάπτυξης (Sustainable Development), ωστόσο χρήζει περισσότερης διερεύνησης σε σχέση με τη θεωρητική θεμελίωση. Η ηθική του σεβασμού της φύσης είναι δεοντολογική και αρθρώνεται γύρω από την ιδέα της εγγενούς αξίας της φύσης ως όλου και σηματοδοτεί τη διάκριση ανθρωποκεντρισμού-βιοκεντρισμού. Ωστόσο, για να συμβεί το πέρασμα από το σεβασμό στην ευθύνη θα πρέπει η ηθική της ευθύνης να απαγκιστρωθεί από τη λογική της τεχνολογίας προς την κατεύθυνση της ηθικής, ως ελέγχου της ανθρώπινης δράσης, στροφή που τη διακρίνουμε σήμερα σε έννοιες, όπως της αειφορίας και της αρχής της προφύλαξης.

Η Περιβαλλοντική ηθική καθιερώθηκε ως φιλοσοφικός κλάδος της εφαρμοσμένης ηθικής στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Εμφανίστηκε με την ανάδειξη των μεγάλων περιβαλλοντικών προβλημάτων στον πλανήτη. Αναδύθηκε η ανάγκη ότι, για να λυθούν τα προβλήματα, που εμείς οι άνθρωποι δημιουργήσαμε στη φύση, θα έπρεπε να επαναπροσδιορίσουμε τη σχέση μας μαζί της. Η ανθρωποκεντρική αντίληψη θεωρήθηκε ως η βασική αιτία των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Πράγματι, η φύση αντιμετωπίστηκε ως αξία ή απαξία ανάλογα κάθε φορά με τον τρόπο που ο άνθρωπος και οι κοινωνικές του δομές την προσέγγιζαν: ως ενεργειακό απόθεμα προς

εκμετάλλευση, ως παραγωγική διαδικασία που εξυπηρετεί κοινωνικές ανάγκες, ως μέσο ικανοποίησης των ανθρώπινων επιθυμιών. (Δραγώνα-Μονάχου, 1995), (Γεωργόπουλος, 2002)

Στον αντίποδα της ανθρωποκεντρικής παράδοσης διατυπώθηκαν οικοκεντρικές θεωρίες (ecocentric) θεωρίες, όπως αυτή του P.Taylor, «η ηθική της γης» (land Ethic) του Aldo Leopold και η βαθιά οικολογία (Deep Ecology) του Νορβηγού φιλοσόφου Arne Naess. Ο Taylor θεωρούσε ότι κάθε ζωντανός οργανισμός είναι ένα τελεολογικό κέντρο ζωής, το οποίο οφείλουμε να σεβόμαστε. Ο Leopold υποστήριξε ότι οι άνθρωποι, οι υπόλοιποι έμβιοι οργανισμοί και γενικά το φυσικό περιβάλλον συνιστούν την κοινότητα της γης. Ο άνθρωπος δεν είναι κατακτητής, αλλά μέλος της κοινότητας και ως μέλος οφείλει να σέβεται τόσο τα άλλα μέλη όσο και την κοινότητα ως σύνολο. Κι ο Leopold και ο Naess αποδέχονται την εγγενή αξία (intrinsic value) του μη ανθρώπινου κόσμου. Η συζήτηση για την εγγενή αξία του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί το βασικότερο θέμα του φιλοσοφικού στοχασμού για την περιβαλλοντική ηθική. Η αποδοχή της εγγενούς αξίας της φύσης ως όλου, αλλά και των μερών της, συνεπάγεται υποχρεώσεις του ανθρώπου απέναντί της (Γεωργόπουλος, 2002).

ΣΤΗΝ ΤΡΟΧΙΑ ΤΗΣ ΑΕΙΦΟΡΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η παρατήρηση ορισμένων φαινομένων μεταβολής του φυσικού περιβάλλοντος και της άκρατης εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και οικοσυστημάτων, που οφείλονται σύμφωνα με την επικρατούσα αντίληψη στην ανθρώπινη δραστηριότητα, όπως η υπερθέρμανση του πλανήτη, η τρύπα του όζοντος, η αύξηση του CO₂, η αλλαγή του κλίματος, έχει οδηγήσει σε έναν προβληματισμό του συνδυασμού της έννοιας της «ανάπτυξης» με την προστασία του περιβάλλοντος. Το περιβάλλον δεν έχει απεριόριστη «αντοχή», καθώς διακυβεύεται η φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων και, επομένως, δεν μπορεί να υποστηρίξει μια διαρκώς αυξανόμενη ανάπτυξη της παραγωγικής μας δραστηριότητας. Για το λόγο αυτό το περιβάλλον δεν μπορεί να αποτελεί μια ηθικά αδιάφορη πραγματικότητα, αλλά αναδεικνύεται ως αξία-ατομική και κοινωνική. Η διαχείριση του βιολογικού πλούτου στον πολιτισμό μας συνδέεται με τρεις, κυρίως, όρους που θέτουν το ηθικοκοινωνικό πλαίσιο της συζήτησης: τη βιώσιμη ή αειφόρο ανάπτυξη, την αξία της βιοποικιλότητας και τα «δικαιώματα των μελλοντικών γενεών»(Χάγερ-Θεοδωρίδου - Βιδάλης, 2009).

Ήδη από τη δεκαετία του 60 εκδηλώθηκαν περιβαλλοντικά προβλήματα εξαιτίας της αλόγιστης χρήσης πόρων που έγινε στο βωμό της βιομηχανικής και οικονομικής ανάπτυξης. Ομάδες ευαισθητοποιημένες για θέματα του περιβάλλοντος αντέδρασαν. Το 1972 η Λέσχη της Ρώμης (Club of Rome) δημοσίευσε μια έκθεση που προέβλεπε ότι, αν η υφιστάμενη τότε οικονομική δραστηριότητα συνεχιζόταν με τον ίδιο ρυθμό, θα υπήρχε σύντομα υπέρβαση των επιτρεπόμενων ορίων ανάπτυξης. Αν και όλοι οι επιστήμονες δε συμφωνούν πάνω σε όλα αυτά τα προβλήματα, το κοινό τους μήνυμα φαίνεται να αφορά την καταναλωτική μας συμπεριφορά που επιδεινώνει τα προβλήματα του περιβάλλοντος. Παράλληλα η δημόσια αγανάκτηση εκφράστηκε με πολιτικούς όρους και έτσι η πολιτική agenda είχε από τότε περιβαλλοντικά θέματα. Οι αναλύσεις τους για την περιβαλλοντική κρίση συνδεόταν με το σύστημα του καπιταλισμού, ενώ θέτουν ερωτήματα για την οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη. Το περιβαλλοντικό κίνημα μορφοποιεί την κοινή γνώμη και τη στρέφει δειλά στη χρήση εναλλακτικών μορφών ενέργειας, κ.ά. Το ενδεχόμενο μιας αειφόρου

ανάπτυξης ήταν ήδη αναγκαίο. Στα χρόνια που ακολούθησαν πραγματοποιήθηκαν διεθνείς διασκέψεις και συνέδρια.

Η πρόταση για την οικοδόμηση μιας «αειφόρου κοινωνίας» διατυπώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '70 από τον Pirages (“The Sustainable Society”) και τον Brown (“Building a Sustainable Society”). Η χρήση του όρου αυτού διαδόθηκε κυρίως μετά το 1987, έτος στο οποίο εκδόθηκε από την Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το πόρισμα «Το Κοινό μας Μέλλον». Στο πόρισμα αυτό, που είναι γνωστό και ως Έκθεση Brundtland, η Αειφόρος Ανάπτυξη ορίζεται ως «η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να μειώνει τις δυνατότητες των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες». Η Έκθεση Brundtland εισήγαγε τον όρο «Αειφόρος Ανάπτυξη» ως μέτρο αξιολόγησης και στόχο πολιτικής στις σύγχρονες κοινωνίες και πρόβαλε τις συνέπειες που θα έχουν οι σημερινές πρακτικές παραγωγής και κατανάλωσης στους μελλοντικούς κατοίκους του πλανήτη.

Μια σημαντική ιδεολογική στροφή σημειώνεται σε αυτή την Έκθεση, καθώς τα περιβαλλοντικά προβλήματα προκύπτουν ως αποτέλεσμα δυο τάσεων, το τέλος των φυσικών πόρων από τη μια και την αύξηση του ανθρώπινου πληθυσμού και της υπερκατανάλωσης από την άλλη. Γίνεται, ακόμη, λόγος για τη φτώχεια του τρίτου κόσμου και την οικονομία των αναπτυσσόμενων χωρών που, κυρίως, ευθύνονται για τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Έτσι αρχίζει ένας διάλογος ανάμεσα στους περιβαλλοντιστές, ακτιβιστές, επιστήμονες, πολιτικούς, επιχειρηματίες, κόμματα, κυβερνήσεις που προσπαθούν να βρουν μια κοινή γλώσσα να συνεννοηθούν, τη γλώσσα της βιώσιμης ανάπτυξης. Τα βασικά στοιχεία της είναι η διατήρηση και ο εμπλουτισμός των πόρων, η σύνδεση περιβάλλοντος και οικονομίας, η αναζωογόνηση της ανάπτυξης, η αλλαγή στην ποιότητα της ανάπτυξης, η ικανοποίηση των βασικών αναγκών, η σταθεροποίηση του πληθυσμού, ο επαναπροσανατολισμός της τεχνολογίας και ο έλεγχος των κινδύνων της. Γίνεται λόγος για τις ανάγκες εκείνων που αμελήθηκαν και αδικήθηκαν από τις παρούσες οικονομικές πολιτικές, για τις ανάγκες των ανθρώπων που ζουν σε υποανάπτυκτες χώρες και τις ανάγκες των μελλοντικών γενεών και οι ανάγκες αυτές συνδέονται με τη φέρουσα ικανότητα της γης. Οι επιβλαβείς συνέπειες των ενεργειών μας πάνω στο περιβάλλον υπονομεύουν την ευημερία των ανθρώπων και σε άλλα γεωγραφικά μήκη και πλάτη, θέμα που μπαίνει σε αυτή την Αναφορά, καθώς γίνεται προσπάθεια να τεθεί το θέμα παγκόσμια για μια κοινή κατανόηση και προσέγγιση της περιβαλλοντικής κρίσης.

Είναι ηθικό θέμα η σχέση του ανθρώπου με τη Φύση, καθώς η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από την πράξη, καθώς με τις παρεμβάσεις του ανθρώπου πάνω στο φυσικό σώμα απορρέουν συνέπειες που διακυβεύουν αυτή τη σχέση. Ο άνθρωπος έχοντας αυτοσυνείδηση να προσδιορίζεται, δηλαδή ξέροντας ότι αν και έχει επιλογές πράξης, αποφασίζει να δράσει έτσι, επωμίζεται την ηθική της ευθύνης, καθώς σπάζοντας αιτιακές αλυσίδες, φτιάχνει άλλες και το κάνει συνειδητά. Η ηθική ευθύνη σχετίζεται τόσο με τον εαυτό του όσο και με τους άλλους. Στην ηθική υπάρχουν τα κανονιστικά κριτήρια που πρέπει να δεσμεύουν την ανθρώπινη πράξη. Σημερινές αποφάσεις και πρακτικές μας έχουν τόσο απτές και τόσο σοβαρές επιπτώσεις στη ζωή μελλόντων ανθρώπων, ώστε αυξάνουν δραματικά το χρονικό ορίζοντα της ηθικής μας μέριμνας και ευθύνης. Ένα βασικό ερώτημα που προκύπτει είναι ποιο είναι εκείνο το στοιχείο από τα μέλλοντα πρόσωπα που είναι από τώρα

ηθικά ενεργό, αξιώνοντας το σεβασμό μας, πριν ακόμα γεννηθούν τα πρόσωπα αυτά, πριν ακόμα αποκτήσουν βιολογική υπόσταση. Ποιος λόγος, δηλαδή, θα μπορούσε να δικαιολογήσει και να οριοθετήσει τον οφειλόμενο από μας σεβασμό προς τα μέλλοντα πρόσωπα και αυτός δεν μπορεί παρά να συνδέεται άμεσα με ένα στοιχείο του ηθικού πυρήνα όλων των προσώπων, ενεστώτων και μη (Σούρλας, 2007-2008).

Ο όρος «τα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών»(rights of future generations) θέλει να τονίσει την ευθύνη μας απέναντι στις γενιές που έρχονται, δεσμευοντάς μας με την ισχυρή έννοια του δικαιώματος. Αναγνωρίζονται έτσι ως «υποκείμενα δικαιωμάτων» άνθρωποι ή πληθυσμοί που ακόμη δεν έχουν υπάρξει. Υπάρχει έντονη συζήτηση ως προς τη δόκιμη χρήση αυτής της ορολογίας, αφού οι μελλοντικοί άνθρωποι θεωρούνται μεταξύ άλλων «χρονικά απομακρυσμένοι» και «απροσδιόριστοι». Ωστόσο, εκείνο που δεν αμφισβητείται είναι ένα ηθικό καθήκον «αλληλεγγύης» μεταξύ των γενεών. Αυτό το καθήκον αναλύεται σε περισσότερες ειδικές «ευθύνες», που δεν σχετίζονται αποκλειστικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Η διατήρηση και η διαίωσιση του ανθρώπινου είδους, η προστασία της ποικιλομορφίας του ανθρώπινου γονιδιώματος, η προστασία της ζωής στον πλανήτη και της βιοποικιλότητας, όπως και η γενικότερη προστασία του περιβάλλοντος, αποτελούν κρίσιμες εκφάνσεις αυτού του καθήκοντος(Χάγερ-Θεοδωρίδου - Βιδάλης, 2009).

Η ευθύνη μας για τις μέλλουσες γενιές έχει δύο μορφές: ευθύνη για την ίδια τη ζωή και την ύπαρξη και ευθύνη για την ποιότητά της. Το περιβάλλον που κληροδοτούμε είναι φυσικό και κοινωνικό και είναι εξίσου σημαντικό για τους απογόνους, όσο οι πόροι και το φυσικό περιβάλλον που κληρονομούν από εμάς. Το κοινωνικό περιβάλλον περιλαμβάνει, πολιτικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς, νομικούς θεσμούς, αλλά μια εκπαίδευση, μια κουλτούρα, απροσδιόριστα πράγματα, όπως η αίσθηση της κοινότητας, των παραδόσεων της συνεργασίας, ενδιαφέρον για μη προνομιούχα μέλη της κοινότητας, κ.ά. Ένα άλλο ζωτικό συστατικό στην κοινωνική κληρονομιά είναι η γνώση, η τεχνολογική και η θεωρητική. Ακόμη, η πολιτισμική αξία έχει μια πρακτική αξία στο σημείο που μπορεί να κάνει ικανούς τους απογόνους να ξεπεράσουν ανεπάρκειες στους πόρους ικανούς για το περιβάλλον που έχουν κληρονομήσει. Ακόμη, πρέπει να προσδιορίσουμε τη μέλλουσα γενιά για την οποία ενδιαφερόμαστε. Μιλάμε για τους άμεσους απογόνους, τα παιδιά μας, τα εγγόνια, και τα δισέγγονα, γενιές με τις οποίες έχουμε δεσμούς συγγενικούς αλλά και τους απομακρυσμένους απογόνους με τους οποίους δε σχετιζόμαστε άμεσα. Και τέλος να θεωρήσουμε απογόνους όλα τα μέλη του ανθρώπινου είδους που θα κατοικήσουν τη γη, είτε είναι συγγενείς μας είτε όχι. Το ενδιαφέρον μας αφορά ορθολογικά όντα με ηθική αίσθηση και όντα που αισθάνονται είτε είναι ανθρώπινα είτε όχι.

Υπάρχουν, από τη μια, θεωρητικά επιχειρήματα που αναφέρουν ότι οι μέλλουσες γενιές θα ζήσουν σε μια διαφορετική στιγμή και επομένως δεν ξέρουμε τι είδους συμφέροντα θα διεκδικούν. Και αναρωτιούνται για ποιο λόγο θα πρέπει να έχουμε υποχρεώσεις απέναντι σε ανύπαρκτα πρόσωπα και μήπως ο όρος υποχρεώσεις και καθήκοντα στα μέλλοντα πρόσωπα είναι παράλογη. Όμως, τέτοια ερωτήματα παρέχουν άλλοθι και η εμμονή σ' αυτά μας απαλλάσσει από την ανάληψη πρωτοβουλιών και δράσεων. Από την άλλη, βέβαια, υπάρχουν και θεωρητικές φωνές που ζητούν πολιτική αντιπροσώπευση για τις μελλοντικές γενιές (Cameron, 1989; Partridge, 1990). Ωστόσο, ας σκεφτούμε για παράδειγμα τις ενέργειες που οδηγούν

στη μόνιμη καταστροφή του γεωργικού εδάφους ή σε μια ουσιαστική μείωση του ποσοστού του οξυγόνου στη γη. Εμείς μπορούμε να υπολογίσουμε επιθυμίες ή στόχους μελλοντικών ανθρώπων σε σχέση με τους φυσικούς πόρους, καθώς είμαστε σε θέση να προβλέψουμε σε κάποιο βαθμό την πιθανότητα αυτών των πόρων. Ακόμη, εμείς μπορούμε να αναγνωρίσουμε με την παρούσα γνώση τις επιπτώσεις ενεργειών μας, όπως για παράδειγμα η δημιουργία πυρηνικών αποβλήτων.

Αλλά σίγουρα η διαίσθησή μας θα μας «μιλούσε» για τον προβλέψιμο και τον αναπόφευκτο κίνδυνο για τις απομακρυσμένες γενιές ενάντια στο να ενεργήσουμε έτσι, ακόμα κι αν δε θα αισθανόμαστε αγάπη για εκείνους. Μπορούμε να υπολογίσουμε την ωφέλεια ή τη βλάβη που προκύπτει σε ανθρώπους που βρίσκονται πέρα από υποκειμενικούς δεσμούς στοργής. Η ευθύνη αφορά τους άλλους κατά αρχήν ως ανθρώπους και μετά ως πρόσωπα. Η διαίσθησή μας, μια μορφή ενσυναίσθησης, να φροντίσουμε και να νοιαστούμε τις γενιές, ανεξάρτητα από το συγγενικό δεσμό, είναι το «βασικό κίνητρο», που, ωστόσο, πρέπει να αποκτήσει μια θεωρητική θεμελίωση. Πολλές ηθικές θεωρίες δυσκολεύονται να ερμηνεύσουν αυτή τη διαίσθηση.

ΘΕΩΡΙΕΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΑΣ

Υπάρχουν ποικίλα είδη θεωριών που προσπαθούν να εξηγήσουν την ηθικότητα ως είδος συλλογικής φρόνησης –σύνεσης(collective prudence). Αν η σύνεση ή το συμφέρον είναι η βάση, για να είμαστε ηθικοί, τότε το κάθε άτομο υπακούει τους κανόνες της κοινότητας για να έχει κάποιο συμφέρον και όφελος και όχι από εσωτερική αναγκαιότητα. Τέτοιες θεωρίες δεν επιτρέπουν μια γενική υποχρέωση για τους απογόνους στο μέλλον. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ένα σύμπτωμα της ανεπάρκειας των θεωριών αυτών(Cameron,1989).

Σχετικά με τη θεωρία του Κοινωνικού Συμβολαίου, βασικό πρόβλημα αποτελεί το ότι η ηθικότητα προϋποτίθεται και απαιτούνται σχέσεις αμοιβαιότητας. Κανένα συμβόλαιο δεν μπορεί να καλύψει όλους τους όρους στα περιβαλλοντικά θέματα. Μπορεί να γίνουν οι θεσμοί ηθικά ελαστικοί και για παράδειγμα, ο οποιοσδήποτε μπορεί να χρησιμοποιεί το συμβόλαιο για ηθική κάλυψη. Από την άλλη, εξασφαλίζεται ηθική κάλυψη για μέλη του Κοινωνικού Συμβολαίου, αλλά όχι για τα μη μέλη. Δηλαδή δεν υπάρχει καθολικεύσιμη ηθική(Cameron,1989).

Η οπτική των δικαιωμάτων εκφράζεται μέσα από την ιδέα της ακεραιότητας και τη συναφή ιδέα του σεβασμού του προσώπου, η οποία ερμηνεύεται ως η ελευθερία κάποιου να σχηματίζει, να επιδιώκει και να αναπροσαρμόζει το σχέδιο που επιλέγει κατά βούληση. Ο σεβασμός στα πρόσωπα συνεπάγεται ότι αντιμετωπίζονται ως φορείς δικαιωμάτων που σημαίνει αναγνώριση του ηθικού status τους ως προσώπων. Τα δικαιώματα έτσι προχωρούν πολύ πέρα από την προστασία των συμφερόντων ως τέτοιων, γιατί αντιμετωπίζουν τα συμφέροντα ως «προσωπική οφειλή» ή «νομιμοποιημένη ιδιοκτησία» των φορέων τους. Έχουν σαφή προσωπικό προσανατολισμό, γιατί αποτελούν εξατομικευμένες αξιώσεις. Η προσωπική διάσταση υπογραμμίζεται από το γεγονός ότι η παραβίαση των δικαιωμάτων συνιστά αδικία, ενώ μια ανώνυμη αδικία δεν είναι ποτέ αδικία. Αυτή η θεωρία απαιτεί, η δράση για την επίτευξη κάποιου σκοπού να αναλαμβάνεται λόγω αρχών και όχι λόγω των καλών συνεπειών που θα έχει η επίτευξη του σκοπού(ωφελιμισμός)(Cameron.1989).

Οι ωφελμιστικές θεωρίες εξηγούν την ακεραιότητα των δράσεων με όρους των συνεπειών, και συχνά οι συνέπειες αφορούν την ευτυχία, την καλή ποιότητα ζωής (wellbeing). Αυτές οι θεωρίες εξηγούν, γιατί χρειαζόμαστε με τις δράσεις μας να υπολογίσουμε τα συμφέροντα των μελλοντικών γενιών, αφού οι δικές μας δράσεις μπορεί να έχουν συνέπειες που θα επηρεάσουν την ευτυχία τους ή την ποιότητα της ζωής τους (wellbeing). Οι ωφελμιστικές θεωρίες έχουν μια αδυναμία, καθώς δεν μας λένε πώς να ζυγίσουμε μια ευθύνη απέναντι σε μια άλλη με δίκαιο τρόπο. Μας λένε μόνο για το μέγιστο της ευτυχίας, χωρίς να κάνουν αναφορά στη δικαιοσύνη. Ωστόσο, ήδη το 1974, όταν η οικολογική συνείδηση είχε αρχίσει να εξαπλώνεται σε πολλές χώρες, ο ηθικός και πολιτικός φιλόσοφος J.Rawls έθεσε το ζήτημα της συλλογικής μας ευθύνης για το φυσικό περιβάλλον υπό το θεωρητικό πρίσμα της δικαιοσύνης απέναντι στις μέλλουσες γενεές. Ωστόσο, οι αρχές της διανεμητικής δικαιοσύνης είναι αρχές στις οποίες οι άνθρωποι πρέπει να συναινέσουν μέσα σ' ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο (Cameron,1989),(Μολύβας,2004).

Μια άλλη θεωρία αναλύει την ηθική με όρους σεβασμού για τα πρόσωπα. Αυτή η θεωρία δίνει μια ηθική βάση για το αίσθημα της ευθύνης απέναντι στους απογόνους. Όταν προσπαθούμε να δούμε το σωστό ή το καλύτερο σχέδιο δράσης σε μια κατάσταση, προσπαθούμε να βρούμε έναν τρόπο να ενεργήσουμε, με τον οποίο να έχουμε τη μεγαλύτερη δυνατή έκταση σεβασμού για τα πρόσωπα. Αυτή η θεωρία ενσωματώνει ως συστατικό ένα τρόπο σκέψης, στο μέτρο που ο σεβασμός των προσώπων θα περιλαμβάνει την προώθηση της ευημερίας τους ως πρόσωπα. Ο σεβασμός των προσώπων απαιτεί κάθε πρόσωπο που πρόκειται να ληφθεί υπόψη στις συζητήσεις μας, όχι ως μια μονάδα αριθμητική, αλλά να αναγνωριστεί ως άτομο αντάξιο σεβασμού. Σύμφωνα με τον Kant, κάθε έλλογο ον υπάρχει ως αυτοσκοπός και κανείς δεν δικαιούται να το χρησιμοποιεί ως μέσο για κάποιο σκοπό. Το να χρησιμοποιείται κάποιος ως απλό μέσο σημαίνει πως στερείται της δυνατότητας ορθολογικής ηθικής επιλογής, δηλαδή κάποιιοι του αρνούνται την ηθική του αυτονομία. Την ιδέα αυτή τη βρίσκουμε σε μια από τις διατυπώσεις της Κατηγορικής Προσταγής, η οποία αναφέρει:«Πράττε, έτσι, ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα, τόσο στο πρόσωπο σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσο»(Cameron,1989),(Kant, 1984).

Εμείς οφείλουμε το σεβασμό σε οποιαδήποτε πρόσωπα, αν είναι υποχρεωμένα να επηρεαστούν από τις ενέργειες μας πράγμα το οποίο ισχύει εξίσου, είτε αν το πρόσωπο είναι μέλος της οικογένεια μας, είτε ένας κοντινός γείτονας, ή ένα λιμοκτονούντα παιδί της Αφρικής ή στις τρώγλες μιας νότιας αμερικάνικης πόλης ή κάποιος που θα γεννηθεί μετά από εκατοντάδες χρόνια, αλλά των οποίων οι όροι ζωής τους εξαρτώνται από ό,τι εμείς χρησιμοποιούμε καύσιμα ή από το πώς εμείς χειριζόμαστε τους βιομηχανικούς ρύπους. Η δύναμη του σεβασμού για τα πρόσωπα σχετίζεται με τις ηθικές διαισθήσεις. Ωστόσο, η αδυναμία έγκειται στην αοριστία (ασάφεια).

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΙΑ

Μετά τη Διεθνή Διάσκεψη του Ρίο της Βραζιλίας το 1992, η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση τείνει να ταυτιστεί στο περιεχόμενο με την έννοια της Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, η οποία προκύπτει από την Agenda 21 «η εκπαίδευση για την αειφορία είναι μια δια βίου μαθησιακή διαδικασία η οποία οδηγεί στη δημιουργία πληροφορημένων και ενεργών πολιτών, που διαθέτουν τις δεξιότητες της

δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων, διαθέτουν επιστημονική και κοινωνική παιδεία και αφοσίωση, έτσι ώστε να είναι ικανοί να εμπλακούν σε ατομικές και συλλογικές υπεύθυνες δράσεις, οι οποίες θα βοηθήσουν στην εξασφάλιση ενός μέλλοντος με οικονομική ευημερία και υγιούς από περιβαλλοντική άποψη». Αυτός ο ορισμός εισάγει την έννοια της οικονομικής ευημερίας και απαιτεί στην πράξη αλλαγή της εκπαίδευσης με τη συμμετοχή και άλλων παραγόντων. Η εξέλιξη αυτή επικυρώθηκε το 1997 στη Διάσκεψη της Θεσσαλονίκης και έδωσε νέα ώθηση στην Π.Ε., η οποία αναφέρεται και «ως εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία».

Η στρατηγική της UNECE για την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη(Education for Sustainable Development) περιέχει θέματα όπως η μάχη για την εξάλειψη της φτώχειας, το ρόλο του πολίτη, την ειρήνη, την ηθική, την υπευθυνότητα σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο, τη δημοκρατία και τη διακυβέρνηση, τη δικαιοσύνη, την ασφάλεια, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την υγεία, την ισότητα των φύλων, την οικονομία, τα παραγωγικά και καταναλωτικά πρότυπα, την ευθύνη των επιχειρήσεων, την προστασία του περιβάλλοντος, τη διαχείριση των φυσικών πόρων, τη βιοποικιλότητα και τα δικαιώματα των μελλόντων προσώπων.

Η Εκπαίδευση για την Αειφορική Ανάπτυξη(E.A.A.) εστιάζει στη χρήση των φυσικών πόρων και στη σημασία της ανανέωσης και βιωσιμότητάς τους. Οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις θεωρούνται συνέπεια της μη αειφορικής χρήσης των φυσικών πόρων και τονίζεται ότι ένα «υγιές» περιβάλλον συνιστά απαραίτητα προϋπόθεση για μια σταθερή, υγιή οικονομία μακροπρόθεσμα. Διευρύνεται η έννοια της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σε αλληλοσχετιζόμενα περιβαλλοντικά, οικονομικά και κοινωνικά θέματα και απαιτείται μια ολιστική προσέγγιση.

Συγκεκριμένα παρέχει μια ενδοσκόπηση στα παγκόσμια, περιφερειακά, εθνικά και τοπικά περιβαλλοντικά προβλήματα ερμηνεύοντας τα με τη βοήθεια της προσέγγισης του κύκλου ζωής και εστιάζοντας όχι μόνο στις περιβαλλοντικές επιπτώσεις αλλά και στον οικονομικό και κοινωνικό αντίκτυπο. Ακόμη, πρέπει να χρησιμοποιεί ένα ευρύ φάσμα εκπαιδευτικών μεθόδων, συμμετοχικών και προσανατολισμένων στις διαδικασίες και στην ανεύρεση λύσεων. Πέρα από τις μεθόδους αυτές πρέπει να περιλαμβάνονται συζητήσεις, εννοιολογική αποσαφήνιση, φιλοσοφική αναζήτηση, διευκρίνιση αξιών, παιχνίδια ρόλων, μελέτη περιπτώσεων(case studies), κ.ά. Είναι μια διά βίου διαδικασία που αρχίζει στα παιδικά χρόνια αλλά συνεχίζεται και στη ζωή των ενηλίκων. Και σίγουρα δεν πρέπει να είναι μια επιφανειακή και νατουραλιστική προσέγγιση.

Η Ε.Α.Α. πρέπει να καλλιεργεί την κριτική σκέψη και τη δυνατότητα να αξιολογούν οι μαθητές κάθε φορά το θέμα –περιβαλλοντικό ζήτημα και παραμέτρους του –που έχει τεθεί, μέσα από την προοπτική της αειφόρου ανάπτυξης και να αποφεύγονται οι προκατασκευασμένες απαντήσεις, ηθικολογίες ή διαφορετικές ιδεολογίες. Είναι σημαντικό και κομβικό σημείο η ανάδυση του προβληματισμού να προκύπτει δημοκρατικά, έτσι, ώστε να αναπτύσσονται ελεύθερες προσωπικότητες. Τα παιδιά θα πρέπει να κατανοήσουν το δημόσιο διάλογο, τις λεπτές αποχρώσεις στην ορολογία, να διερευνήσουν και να κατανοήσουν το δίκτυο των

αλληλεπιδράσεων που συγκροτούν το περιβάλλον και να διεκδικήσουν μια καλύτερη ποιότητα ζωής γι' αυτούς και τους απογόνους τους. Να εξετάζουν διεπιστημονικά τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπου, κοινωνίας και φύσης, να αναδεικνύεται η πολυπλοκότητα των ζητημάτων που σχετίζονται με το περιβάλλον και την ανάπτυξη. Αυτό θα γίνει μέσα από εκπαιδευτικούς ευαισθητοποιημένους, ενημερωμένους και οξυδερκείς, οι οποίοι θα επιτρέπουν να δημιουργηθούν τα κατάλληλα μαθησιακά περιβάλλοντα, ώστε να καλλιεργείται η αυτονομία και η κριτική σκέψη των μαθητών τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μιλώντας με όρους πολιτικής φιλοσοφίας θα λέγαμε ότι σήμερα επικρατούν τρεις απόψεις σχετικά με τα δικαιώματα των μελλοντικών προσώπων και τη διαχείριση των φυσικών πόρων. Η φιλελεύθερη άποψη (liberal view) μας κάνει να θεωρήσουμε τις μελλοντικές γενιές ως υποθετικούς συνεταίρους-πολίτες. Σύμφωνα με αυτή την άποψη θα πρέπει να απεικονίσουμε τις ανάγκες των μελλοντικών γενιών στο δημόσιο διάλογο, ενεργώντας σαν να ήταν παρόντες και να δράσουμε με ένα διαγενεακό συμβόλαιο διανεμητικής δικαιοσύνης, καθώς μπορούμε να λάβουμε υπόψη την υποθετική συναίνεση των μελλοντικών γενεών (intergenerational contract of distributive justice) (Cameron,1989), (Kymlicka, 2005).

Η άλλη άποψη είναι η κοινοτιστική άποψη της διαγενεακής υπευθυνότητας (communitarian view). Οι κοινοτιστές προτείνουν ότι θα πρέπει να συμπεριφερθούμε στις μελλοντικές γενιές ως διαδόχους-κληρονόμους της ηθικής μας κοινότητας. Εμείς καλούμαστε να διανέμουμε το αγαθό τους, καθώς τα μελλοντικά μέλη της κοινότητάς μας μοιράζονται τα ιδεώδη μας και τις ιδέες μιας καλής ζωής. Μετά το θάνατό μας αυτοί θα συνεχίσουν τις πρακτικές και τα σχέδια που εμείς φροντίσαμε και επενδύσαμε κατά τη διάρκεια της ζωής μας. Οι μελλοντικές γενιές θα μεταφέρουν τις παραδόσεις και τις ιδέες μας στο μέλλον, η ζωή μας εδώ και τώρα θα είναι μόλις και μετά βίας αξιοβίωτη. Έτσι η σχέση μας με τις μελλοντικές γενιές κατανοείται και εκτείνεται με όρους. Μια τέτοια έκταση δημιουργεί υποχρεώσεις στους απογόνους που αντλούνται από την υποχρέωση και την αλληλεγγύη διαμέσου της παρούσας κοινότητας. Αν και η κοινοτιστική άποψη προσφέρει μια επαρκής απάντηση στο πρόβλημα του κινήτρου (της δραστηριοποίησης), οι ευθύνες που αυτό συνεπάγεται, αφορούν μόνο τα μέλη της κοινότητας και δεν προϋποθέτει την αρχή της καθολικευσιμότητας.

Μια άλλη άποψη είναι η νέο-φιλελεύθερη άποψη της διαγενεακής ευθύνης. Σε αυτή την άποψη η εστίαση μεταφέρεται από τις δήθεν ανάγκες, θέλω και δικαιώματα μελλοντικών γενεών στις παρούσες επιθυμίες, προσδοκίες και η φαντασία του μέλλοντα κόσμου που μας δένει μαζί εδώ και τώρα. Δεν γνωρίζουμε για τους ανθρώπους του μέλλοντος, ούτε για τις ανάγκες ούτε για τα θέλω τους. Ακόμη, κάθε κρίση από τη μεριά της του τι είδους κόσμου στο μέλλον θα θέλανε, τι πόρους αυτοί θα χρειάζονται για να επιβιώσουν και τι αγαθά θα έκαναν τη ζωή τους αξιοβίωτη, αντανakλούν στο δικό μας παρόντα χρόνο. Κάθε προσπάθεια να συμπεριλάβουμε τα δικαιώματα, ανάγκες ή καλά των μελλόντων πολιτών μέσα από μας επινοείται μέσα από το τι εμείς θεωρούμε ως απαραίτητο, αξιοβίωτο, αναφαίρετο ή άξιο. Αντίθετα θα έπρεπε να φανταστούμε ότι τι είδους κόσμου εμείς θα επιθυμούσαμε να ζήσουμε, περισσότερο από το να εκτιμήσουμε τι ενδιαφέροντα των κατοίκων του θα μπορούσαν να είναι. Ωστόσο, αυτό δημιουργεί στους σύγχρονους ένα άλλοθι μη ευθύνης(Cameron,1989), (Kymlicka, 2005).

Ωστόσο, η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια της μέριμνας για τη ζωή των μελλουσών προσώπων και την ποιότητά της. Θα πρέπει, χωρίς ηθικολογίες, να καλλιεργεί την ενσυναίσθηση, η οποία σχετίζεται με τη δυνατότητα των παρόντων ανθρώπων να «μπουν» στη θέση των μελλόντων, να νιώσουν τις επιθυμίες τους και να δράσουν σύμφωνα με τη δική τους συλλογική θέληση. Αυτή η δυναμική εναλλαγή ρόλων και προοπτικών καλλιεργεί την κριτική σκέψη και την κατανόηση του δικτύου των αλληλεπιδράσεων που συγκροτούν το περιβάλλον και ενθαρρύνουν τους μαθητές- μελλοντικούς πολίτες να διεκδικήσουν μια καλύτερη ποιότητα ζωής γι'αυτούς και τους απογόνους τους. Πάνω από όλα, όμως, χρειάζεται μια περισσότερο βιοκεντρική θεώρηση της αειφορίας, έτσι, ώστε οι μαθητές να δουν τους εαυτούς τους μέρος μιας ευρύτερης βιοκοινότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γεωργόπουλος, Α.(2002). *Περιβαλλοντική Ηθική*, Αθήνα:Gutenberg
- Cameron J.R.(1989).”Do future generations matter” στο *Ethics and Environmental Responsibility*, ed. Nigel Dower, σελ.57-78
- Δραγώνα-Μονάχου, Μ.(1995)*Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία*, Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Θεοδωροπούλου Ε., και Καΐλα Μ.(2006). «Περιβαλλοντική εκπαίδευση και Εκπαίδευση για τη Δημοκρατία: Ζητήματα Διαμόρφωσης Συνείδησης», *2^ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, 15-17 Δεκεμβρίου, σελ.228-237.
- Kant I. (1984). Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, μτφ. Τζαβάρας Γ., Αθήνα-Γιάννινα: Δωδώνη
- Καραγεωργάκης, Στ. (2006). «Περιβαλλοντική Ηθική», *Cogito* 5, Νοέμβριος σ.σ. 50-52
- Kymlicka W. (2005). Η πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής, μτφρ. Μολύβας Γρηγόρης, Αθήνα: Πόλις
- Λουλούδης Λ. (1990). «Άνθρωπος και Φύση», στο Ε. Μορέν κ.α., *Η Οικολογικοποίηση της Σκέψης*, Αθήνα: Κομμούνα, σ.σ. 111-129.
- Μολύβας Γρ.(2004) *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*, Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, Αθήνα: Πόλις.
- Naess, A.(1992) “Οι Θεμελιακές Αρχές”, *Κοινωνία και Φύση* 2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος σ.σ. 123-133.
- Nash, R.(1995).*Τα Δικαιώματα της Φύσης, Ιστορία της Περιβαλλοντικής Ηθικής*, μτφρ. Γιώργος Πολίτης, Αθήνα: Θυμέλη.
- Partridge E., (1990), «*On the Rights of Future Generations*», *Environmental Ethics and Public Policy*, www.igc.org/gadfly
- Παιονίδης, Φ.(2007). "Τα ηθικά δικαιώματα των μελλοντικών γενεών", στο Παιονίδης Φιλίμων, *Υπέρ του Δέοντος*, Δοκίμια Πρακτικής Φιλοσοφίας, Αθήνα: Εκκρεμές, σ.σ. 115-135.
- Σούρλας Π.Κ.(2007-2008). *Μέλλοντα Πρόσωπα(Future Persons)*, *Επιθεώρηση Βιοηθικής, τόμος I, τευχ.Ι*, σελ.58-76
- Φλογοαίτη Ε(1993). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις.
- Χάγερ-Θεοδωρίδου, Α. – Βιδάλης Γ.,(Αθήνα,2009). «Έκθεση για τα ηθικά ζητήματα της διαχείρισης του βιολογικού πλούτου» στο *Γνώμη για τη Διαχείριση του Βιολογικού Πλούτου*, Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής.
- http://www.bioethics.gr/media/pdf/opinion_books/biodiversity.pdf